

MYŠLENÍ
SOUČASNOSTI

Obrazy
navzdory všemu

Georges
Didi-Huberman

KAROLINUM

Obrazy navzdory všemu

Georges Didi-Huberman

Z francouzského originálu *Images malgré tout*, vydaného nakladatelstvím Les Éditions de Minuit roku 2003, přeložil Marek Kettner.
Doslov napsal Josef Fulka.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2025

Edici Myšlení současnosti řídí Miroslav Petříček
Redakce Tereza Knotová
Grafická úprava Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
První české vydání

© Univerzita Karlova, 2025
© Georges Didi-Huberman, 2003
© Les Éditions de Minuit, 2003

Images malgré tout was originally published in French in 2003.
This translation is published upon arrangement with
Les Éditions de Minuit.

Translation © Marek Kettner, 2025
Epilogue © Josef Fulka, 2025

ISBN 978-80-246-6015-8
ISBN 978-80-246-6016-5 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

I. OBRAZY NAVZDORY VŠEMU /9	
Čtyři kousky filmu vyrvané z pekla /11	
Vzdor všemu nepředstavitelnému /27	
V samotném oku dějin /42	
Podobné, nepodobné, přeživší /54	
II. NAVZDORY CELKOVÉMU OBRAZU /63	
Obraz-fakt nebo obraz-fetiš /65	
Obraz-archiv nebo obraz-zdání /109	
Obraz-montáž nebo obraz-lež /143	
Podobný nebo zdající se obraz /178	
Doslov (Josef Fulka) /215	
Literatura /240	
Vyobrazení /263	

Řekni svým přátelům a známým, že nevrátíš-li se, bude to proto, že ti v žilách ztuhla krev při pohledu na tyto otrěsné, barbarské scény, při nichž umíraly nevinné a neochraňované děti mého opuštěného lidu.

Řekni jim, že promění-li se tvé srdce v [kámen], stane-li se tvůj mozek chladným strojem na přemýšlení a tvé oko prostým fotografickým aparátem, už se k nim nevrátíš. [...] Chyt' mě pevně za ruku, netřes se [lakuna], neboť budeš muset vidět ještě něco horšího.

Z. Gradowski: Rouleaux d'Auschwitz.

I
OBRAZY NAVZDORY VŠEMU

*[...] i poškrábaný až k smrti
prostý obdélník
o třiceti pěti
milimetrech
zachraňuje čest
celé reality.*

J.-L. Godard: *Příběh(y) filmu.*

Chceme-li vědět, musíme si představovat. Musíme se pokusit představit si peklo Osvětimi v létě roku 1944. Neodvolávejme se na nepředstavitelnost. Nechraňme se řečmi o tom, že si nemůžeme, nebudeme moci za žádných okolností – neboť je to pravda – něco takového plně představit. My si ale *musíme*¹ tuto nesmírně těžkou představu utvořit. Jako nabídnutou odpověď, jako splátku sjednaného dluhu vůči slovům a obrazům, které pro nás někteří z deportovaných vyrvali z hrozivé reality svojí zkušenosti. Neodvolávejme se tedy na nepředstavitelnost. Pro vězně bylo mnohem obtížnější zachránit z tábora těchto několik zlomků, které jsou nám nyní svěřeny společně s těžkým úkolem podepřít je pouhým pohledem. Tyto zlomky jsou pro nás cennější než všechna možná umělecká díla, neboť byly vyrvány světu usilujícimu o to, aby byly nemožné. Obrazy *navzdory všemu*, tedy navzdory peklu Osvětimi, navzdory podstoupeným rizikům. Na oplátku je musíme kontemplovat, ujmout se jich, pokusit se je vysvětlit. Obrazy *navzdory všemu*: navzdory naší vlastní neschopnosti dívat se na ně tak, jak by si zasloužily, navzdory našemu vlastnímu světu, jenž je přesycen, ba téměř zadušen obrazovým zbožím.

* * *

Pokud bychom mezi vězni v Osvětimi hledali ty, jimž chtěli příslušníci SS za každou cenu zabránit v možnosti svědčit, pak to byli samozřejmě členové *Sonderkommanda*, „zvláštního ko-

---

¹ Autor využívá víceznačnosti francouzského *devoir*, které znamená jak „muset“, tak „být zavázán“, „dlužit“. – Pozn. překl.

manda“ vězňů, kteří holýma rukama prováděli masové vyhlazování. Esesmani od počátku věděli, že jediné slovo přeživšího člena *Sonderkommando* by zneplatnilo veškeré popírání, všechno pozdější slovíčkaření o velkém masakru evropských Židů.² „Založení a organizace těchto čet byl nejdábelštější zločin národního socialismu,“ píše Primo Levi. „Tak šílená petrifikace a nenávisť v nás vzbuzuje děs. Židé museli strkat do pecí Židy, bylo třeba dokázat, že Židé [...] přistoupí na jakékoli ponížení, ba dokonce i na hubení sebe samých.“³

První *Sonderkommando* bylo v Osvětimi vytvořeno 4. června 1942, a to při „selekcích“ transportu slovenských Židů. Od tohoto data vzniklo a zaniklo dvanáct komand: po několika měsících bylo to stávající vždy vyhlazeno, a „následující četa zahájila svou činnost tím, že spálila těla svých předchůdců.“⁴ Součástí hrůzy těchto lidí byla i skutečnost, že veškerá jejich existence, až po nevyhnutelné zplynování celého komanda, byla udržována v naprostém tajemství: členové *Sonderkommando* nesměli mít žádný kontakt s ostatními vězni, tím méně pak s „vnějším světem“, ať už to znamenalo cokoli, a dokonce ani s „nezasvěcenými“ esesmany, tj. s těmi, kteří nevěděli o přesné funkci plynových komor a krematorií.⁵ Pokud onemocněli, ne-

---

² A s ním i všechna sofismata, nad nimiž, zdá se mi, není namíště se filosoficky udivovat. Srov. Jean-François Lyotard: *Rozepře*, přel. Jiří Pechar a kol., Praha: Filosofia 1998, s. 28 (autor následujícím způsobem analyzuje argument popíračů: „[...] aby se nějaká místnost identifikovala jako plynová komora, akceptují jakožto svědka pouze oběť této plynové komory. Jenže podle mého oponenta nemůže být jiná oběť než mrtvá, jinak by tato plynová komora nebyla tím, co svědek tvrdí; plynové komory tedy neexistují.“).

³ Primo Levi: *Potopení a zachránění*, přel. Drahoslava Janderová, Praha: Index 1989, s. 36–37.

⁴ *Ibid.*, s. 35.

⁵ Filip Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení. Tři roky v osvětimských plynových komorách a krematoriích*, přel. Václav Čadský, Praha: Rybka Publishers 2018, s. 38. Filip Müller představuje ten nejzácnější případ člena *Sonderkommando*, jelikož unikl pěti po sobě jdoucím likvidacím. K tomuto fungování a utajování viz. Georges Wellers: *Les Chambres à gaz ont existé. Des documents, des témoignages, des chiffres*, Paris: Gallimard 1981. Eugen Kogon – Hermann Langbein – Adalbert Rückerl: *Les Chambres à gaz secret d'Etat*, Paris: Les Éditions de Minuit 1984. Jean-Claude Pressac: *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, New York: Béate Klarfeld Foundation 1989. Týž: *Les Crématoires d'Auschwitz. La machinerie du meurtre de masse*, Paris: CNRS Éditions 1993 (na s. 35 autor poznamenává: „[...] zabíjet stovky lidí plynem v uzavřeném prostoru bylo bezprecedentní, a tajemství, jímž byla operace obestřena, o to více

byli tito utajovaní vězni vpuštěni do táborové nemocnice. Byli drženi v naprostém porobení a otupělosti – alkohol jim nebyl odepírán – z jejich práce v krematoriích.

Jejich práce? Ano, je třeba to zopakovat: mít pod rukama smrt tisíců svých bližních. Být svědky všech posledních okamžiků. Být nuceni lhát až do konce (jeden člen *Sonderkommando*, jenž chtěl spravit oběti o jejich osudu, byl zaživa vhozen do ohně krematoria a jeho druhové museli této popravě přihlížet).⁶ Poznat své blízké a nic neříci. Sledovat, jak muži, ženy a děti vstupují do plynové komory. Slyšet výkřiky, údery, agónii. Čekat. Pak najednou dostat do rukou onu „nepopsatelnou lidskou hromadu“ – „čedičový sloup“ z masa, z jejich masa, našeho vlastního masa –, která se zhroutlí při otevření dveří. Vytáhnout těla jedno po druhém, svléknout je (alespoň v onom období, než nacisté vymysleli řešení v podobě převlékárny). Umýt hadicí všechnu krev, všechny tělní tekutiny, všechn nahromaděný krvavý hnis. Vytrhat zlaté zuby jako kořist Říše. Vložit těla do pece krematoria. Udržet nelidské tempo. Přiložit koks. Vyjmout lidský popel v podobě „neforemné, bílé žhoucí hmoty, která se usazovala ve žlábcích [a která] se zbarvila do šedobíla, jakmile vychladla.“ Rozdrtit kosti, poslední ubohý odpor těl vůči jejich průmyslové destrukci. Navršit to všechno na hromadu, vyhodit do blízké řeky či použít jako materiál pro stavbu silnice nedaleko tábora. Procházet přes sto padesát čtverečních metrů lidských vlasů, jež patnáct vězňů mykalo na velkých stolech. Občas přemalovat převlékárnu, vyrobit plot ze zeleně – kamufláž –, vyhloubit doplňkové spalovací jámy pro výjimečná plynování. Čistit a opravovat obrovské pece v krematoriích. Pod pohrůžkami SS každý den znovu začínat.

---

dráždilo představivost nezúčastněných, ať už z řad vězňů či SS, kteří obdrželi oficiální zákaz sledovat průběh této operace.“). Uwe D. Adam: *Les chambres à gaz*, in: *L'Allemagne nazie et le génocide juif: colloque de l'EHESS, Paris, juillet 1982*, Paris: Gallimard-Le Seuil 1985, s. 236–261. Franciszek Piper: *Gas Chambers and Crematoria*, in: *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, ed. Yisrael Gutman – Michael Berenbaum, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press 1994.

⁶ Hermann Langbein: *Hombres et femmes à Auschwitz*, Paris: UGE 1994, s. 202.

Přežívat takto po neurčitou dobu, opilí, pracující ve dne v noci a „utíkající jako posedlí, jen aby s tím co nejdříve skoncovali.“⁷

„Neměli lidskou tvář. Byly to zpuštěné, šílené obličejce,“ tvrdili vězni, kteří měli možnost je vidět.⁸ Přesto přežívali, dokud jim to bylo umožněno, hanebnost své práce. Vězni, který se jej ptal, jak může snést takovou práci, odpověděl jeden člen komanda takto: „Samozřejmě, že bych mohl vběhnout do elektrických drátů jako tolik mých kamarádů, ale já chci žít [...]. Kdo se při naší práci nezblázní první den, zvykne si.“⁹ Tomu se říká odpověď. Avšak i někteří z těch, kteří se domnívali být „zvyklí“, se jednoduše vrhli do ohně.

Jestliže takovéto přežití překračuje veškeré morální soudu (jak napsal Primo Levi)¹⁰ i veškerý tragický konflikt (jak poznamenal Giorgio Agamben),¹¹ co pak může za takových podmínek znamenat sloveso *odporovat*? Revoltovat? Revolta byla jedním z důstojných způsobů, jak spáchat sebevraždu, jak předběhnout slibovanou eliminaci. Na konci roku 1942 ztroskotaly první plány na povstání. Velkou vzpouru z října 1944 – kdy bylo přinejmenším zapáleno a zničeno krematorium IV – pak nepřežil nikdo z čtyři sta padesáti zapojených vězňů, z nichž „jen“ tři stovky měly být ihned zplynovány.¹²

V hloubi naprosté beznaděje nejspíš opustilo tyto bytosti odsouzené k zániku „nutkání vzdorovat“ a upnulo se od té chvíle k *signálům, jež měly být vysílány* za hranice tábora: „Naší hlavní starostí bylo, jak informovat svět o zvěrstvech, která se zde odehrávala.“¹³ Takto Filip Müller v dubnu 1944 trpělivě nasbíral několik dokumentů – plánek krematorií IV a V, vysvětlivku o jejich fungování, seznam nacistů, kteří je měli na

⁷ F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 81, 113, 138, 146–148, 144–155. H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 191–202.

⁸ H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 193.

⁹ *Ibid.*, s. 194–195.

¹⁰ P. Levi: *Potopení a záchránění*, s. 41: „[...] nikdo nemá právo je soudit, ani ten, kdo poznal tábor, a tím méně ten, kdo jej nepoznal.“

¹¹ Giorgio Agamben: *Ce qui reste d'Auschwitz. L'archive et le témoin. Homo Sacer*, III, Paris: Rivages 1999, s. 125.

¹² F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 180–189. Dokumentace následků revolty je sestavena in: J.-C. Pressac: *Les Crématoires d'Auschwitz*, s. 93. K veřejné popravě posledních vzbouřenců viz Primo Levi: *Je-li toto člověk*, přel. Drahoslava Janderová, Praha: Leda 2019, s. 202–204.

¹³ F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 98 (překlad upraven).

starost, a etiketu Cyklonu B –, aby je mohl předat dvěma vězňům, kteří se chtěli pokusit o útěk.¹⁴ Takový pokus by byl pro členy *Sonderkommanda*, jak sami věděli, beznadějný. Proto také někteří z nich svědčili svá svědectví zemi: vykopávky prováděné v okolí osvětimských krematorií odhalily – často až dlouhé roky po osvobození – otřesné, téměř nečitelné spisky těchto otroků smrti.¹⁵ Šlo takříkajíc o *láhve vyslané do země*, až na to, že svědci neměli vždy po ruce láhev na uchování své zprávy. Nanejvýš plechový ešus.¹⁶

Z těchto spisů číší dvojí, vzájemně se doplňující tíseň. Jednak tíseň z nevyhnutelného zániku samotného svědka: „SS nám často opakují, že nenechají přežít jediného svědka.“ Avšak zároveň obava, aby v případě, že by bylo předáno ven, nezaniklo samotné svědectví: nehrozilo by mu ve skutečnosti, že bude nepochopitelné, pokládané za šílené, nepředstavitelné? „To, co se přesně odehrálo,“ svědčil se Zalmen Lewental kousku papíru, který zakopal do země, „si žádná lidská bytost nemůže představit.“¹⁷

* * *

Tam, kde se přehýbají tyto dvě nemožnosti – blízký zánik svědka a nepochybná nepředstavitelnost svědectví –, se vynořila fotografie. Jednoho dne v létě 1944 se členové *Sonderkommanda* pokusili uskutečnit onen naléhavý a nutný úkol – jak jen pro ně nebezpečný! – vyrvat z jejich pekelné práce několik fotografií schopných vydat svědectví o zvláštnosti hrůzy a šíři masakru. Vyrvat několik obrazů *této realitě*. Ale zároveň – neboť obraz je vytvořen, aby byl sledován druhými – vynutit na lidském myšlení obecně, na myšlení „zvnějšku“, určitou *představu* toho, co dosud nikdo (ale tím se už říká hodně, neboť před

---

¹⁴ Ibid., s. 142–144.

¹⁵ Srov. Léon Poliakov: *Auschwitz*, Paris: Julliard 1964., s. 62–65, 159–171. Ber Mark: *Des voix dans la nuit. La résistance juive à Auschwitz-Birkenau*, Paris: Plon 1982. Nathan Cohen: *Diaries of the Sonderkommando*, in: *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*, s. 522–534.

¹⁶ Pro popis fyzického stavu *Osvětimských svitků*, rozežraných vlhkostí, a tedy částečně nečitelných srov. B. Mark: *Des voix dans la nuit*, s. 179–190.

¹⁷ Citováno in: H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 3.

svým uvedením do chodu byla celá věc pečlivě naplánovaná) nepokládal za možné.

Je znepokojující, že takováto touha *vyrvat obraz* se naplnila v tom nejvíce nepopsatelném – jak se často popisuje – okamžiku masakru Židů: v okamžiku, kdy ti, kteří tomu otupěle přihlíželi, neměli prostor ani pro myšlení, ani pro představitost. Čas, prostor, pohled, myšlení, patos – vše zatemňovala¹⁸ ohromnost strojově produkovaného násilí. V létě 1944 přišla „přilivová vlna“ maďarských Židů: čtyři sta třicet pět tisíc z nich bylo deportováno do Osvětimi mezi 15. květnem a 8. červencem.¹⁹ Jean-Claude Pressac (jemuž pečlivost při verifikování zpravidla nedovoluje používat jakákoli adjektiva, tím spíše pak empatické fráze), píše, že to byla „ta nejšílenější epizoda v historii Březinky“, odehrávající se především v krematoriích II, III a V.²⁰ Dvacet čtyři tisíc maďarských Židů bylo vyhlazeno za jediný den. Ke konci léta začal docházet Cyklon B. Tehdy „byli ti nezpůsobití [totiž oběti vybrané k okamžitému usmrcení] naháněni z transportu rovnou do rozpálených pecí krematoria V a Bunkru 2“,²¹ čili upalováni zaživa. Cikáni byli masově plynováni od 1. srpna.

Členové *Sonderkommanda* přidělení do krematorií museli jako obvykle připravit veškerou infrastrukturu této noční mûry. Filip Müller si vzpomíná, jak „byly trhliny ve zdivu pecí vyplněny speciální šamotovou hmotou, litinová dvířka natřena černou barvou a jejich panty namazány. Do pecí byly vsazeny nové rošty a šest komínů bylo odshora dolů prohlédnuto a opraveno. Elektrikáři pečlivě prohlédli ventilátory a provedli jejich údržbu. Nakonec byly čerstvě natřeny stěny čtyř svlékáren i osmi plynových komor. Účelem všech těchto prací bezpochyby bylo připravit vyhlazovací zařízení na co možná nejhladší provoz.“²²

---

¹⁸ Autor využívá dvojznačnosti francouzského *offusquer*, jež znamená jak „zatemnit“, tak „šokovat“, šokem „vyřadit z provozu“.

¹⁹ Annette Wieviorka: *Déportation et génocide. Entre la mémoire et l'oubli*, Paris: Pion 1992 (vyd. 1995), s. 255–259.

²⁰ J.-C. Pressac: *Les Crématoires d'Auschwitz*, s. 90.

²¹ *Ibid.*, s. 91.

²² F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 145.

1. Anonym (německý): Krycí plot osvětimského krematoria V, 1943–1944, Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativ č. 860).

Avšak především bylo třeba dle příkazu *Hauptscharführera* Otto Molla – obzvláště obávaného a nenáviděného esesmana, jenž se od roku 1942 osobně chopil likvidací *Sonderkommando*²³ – vyhloubit pět venkovních spalovacích jam za krematoriem V. Filip Müller detailně popsal Mollovo řízení stavby a technické pokusy: od kanálu na zachytávání rozžhaveného tuku přes betonovou desku, na níž museli „dělníci“ drtit kosti smíšené s lidským popelem,²⁴ až po živé ploty sloužící jako zástěna, díky níž byla celá věc zvenku neviditelná (*obr. 1*). Je příznačné, že z krematoria V nacházejícího se v březovém le síku – od něhož je odvozeno i jméno Březinka – není *žádného*

²³ Ibid., s. 146.

²⁴ Ibid., s. 145–156.

2. Anonym (německý): Osvětimské krematorium V, 1943–1944. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativ č. 20995/508).

pohledu (ponecháme-li stranou vzdálené letecké pohledy), který by neblokovala nějaká rostlinná bariéra (*obr. 2*).²⁵

Vyrvat obraz z tohoto pekla? To se zdálo dvojím způsobem nemožné. Jednak kvůli nedostatku viditelnosti – podrobnosti zařízení byly kamuflované, někdy skryté pod zemí, a členové *Sonderkommando* byli navíc mimo svou práci, prováděnou pod striktním dohledem SS, pečlivě drženi v tajné „podzemní [a] izolované cele“.²⁶ Jednak kvůli přebytku viditelnosti, neboť

²⁵ Dokumentace o krematoriu V je dostupná in Jean-Claude Pressac: Étude et réalisation des Krematorien IV et V d'Auschwitz-Birkenau, in: *L'Allemagne nazie et le génocide juif: colloque de l'EHESS*, Paris, juillet 1982, s. 539–584. Týž: *Auschwitz: Technique and Opération of the Gas Chambers*, s. 379–428. Již Léon Poliakov (*Auschwitz*, s. 51–52) citoval dopis z 6. listopadu 1943, v němž osvětimské SS požadují rostliny pro kamufláž krematorií I a II. Oswald Pohl poskytl ještě 16. června 1944 úvěr na „zbudování druhého vnitřního plotu, aby se stavební práce skryly pohledům vězňů.“ J.-C. Pressac: *Les Crématoires d'Auschwitz*, s. 91. Ke kamufláži „chodbičky“ v Treblince srov. velmi přesné svědectví člena SS Franze Suchomela zachycené in Claude Lanzmann: *Šoa*, přel. Toman Brod, Praha: Prostor 2011, s. 131–132.

²⁶ Svědectví Filipa Müllera zachycené in C. Lanzmann: *Šoa*, s. 81. Müller pokračuje takto: „Byli jsme nyní ‚nosiči tajemství‘, mrtví s odkladem. Nesměli jsme s nikým mluvit, kontaktovat se s jakýmkoli vězněm. Ani s SS. Kromě těch, kteří měli na starost *Aktion*.“

zjev tohoto monstrózního, komplexního řetězce se zdál překračovat veškeré pokusy o zachycení. Filip Müller píše, že „proti tomu, co si [Otto Moll] představoval a začal proměňovat ve skutečnost, bylo Dantovo peklo dětskou říkankou.“²⁷

Když se rozednívalo, byl ve dvou jámách, v nichž bylo na sebe naskládáno snad 2500 těl, rozdělán oheň. O dvě hodiny později by už mrtvé nikdo nepoznal. V bílé žhnoucích plamenech ležely jeden vedle druhého nesčetné zuhelnatělé, vysušené trupy. [...] Zatímco v pecích krematoria bylo možno udržovat plápolající oheň pomocí ventilátorů, takže těla stále pořádně hořela, oheň v jámách hořel jen tak dlouho, dokud mezi těly cirkuloval vzduch. Protože se hromada těl stále více hroutila a zvenčí nedostávala vzduch, museli jsme my topiči hořící masu v jámě neustále polévat olejem, metanolem a lidským tukem, který se ve velkém množství hromadil v záchytných nádržích na obou čelních stranách jámy a tam vřel. Dlouhými kulatými železnými naběračkami, které byly na konci zatočené jako držák vycházkové hole, byl škvařící se tuk naléván do kbelíků, které jsme drželi v tlustých rukavicích. Když byl tuk na mnoha místech nalit do jámy, plameny prudce vyšlehly s prudkým syčením a praskáním do výše. Z jámy neustále stoupal hustý kouř. Vzduch byl cítit po oleji, tuku, benzolu a spáleném masu. Během denní směny pracovalo u krematorií IV a V průměrně 140 vězňů. Asi 25 nosičů těl pak vyklízelo tři plynové komory krematoria V a odtahovalo mrtvé k jámám. [...]

Na strážích SS, rozmístěných na strážních věžích na druhé straně ostnatého drátu, [...] bylo vidět, že je ta strašidelná scenerie, s níž zde jsou konfrontováni, docela děsí. Zdálo se, že někteří nedokázali snést pohled na ty hrůzné výjevy, které se před jejich zraky odehrávaly. [...] Oheň už mezitím zesílil natolik, že plameny teď halily těla ze všech stran. Na kůži se jim tvořily puchýře, které postupně praskaly. Téměř všechna byla pokryta černými skvrnami po ohni a leskla se, jako by je natřeli tukem. Většinou žářem prasklo břicho. Prudké syčení a praskání svědčilo o tom, že se maso opravdu peče.

[...] Zpopelnění mrtvol trvalo pět až šest hodin. Co zbylo, vyplňovalo sotva tak třetinu jámy. Bílošedě se lesknoucí povrch pokrý-

---

²⁷ F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 156 (překlad mírně upraven).

val bezpočet lebek. [...] Jakmile se povrch hromady popela trochu ochladil, byly do jámy vhozeny dřevěné fošny pobité černým plechem. Vězni z „proletářského“ komanda pak slezli dolů a lopatami vyhazovali stále ještě horký popel ven. Byli sice chráněni tlustými rukavicemi a talířovitými čepicemi, ale shora na ně nepřestávaly padat horké částice popela, zejména když foukal vítr, a způsobovaly jim těžké popáleniny v obličeji a poranění očí, takže někdy i oslepli. Proto dostávali vězni komanda, kteří pracovali v jámách, ochranné brýle.

Když byl popel z jam vyházen, vězni jej na kolečkách za poklusu odváželi na skládku popela, kde jej vršili na hromady zhruba o výšce dospělého muže.²⁸

* * *

Vyrvat obraz z něčeho takového, navzdory něčemu takovému? Ano. Bylo třeba dát stůj co stůj formu tomuto nepředstavitelnému. Možnosti útěku či povstání byly v Osvětimi tak mizivé, že pouhé *vyslání obrazu* či informace – plánu, čísel, jmen – se stalo tou nejnaléhavější věcí, jedním z posledních gest lidskosti. Někteří vězni mohli v kancelářích, které uklízeli, poslouchat BBC. Jiní dokázali vyslat volání o pomoc. „Izolace od okolního světa byla součástí psychologického tlaku, jemuž byli vězni podrobeni,“ píše Hermann Langbein. „Mezi vězně, kteří se snažili bránit psychickému teroru, je třeba samozřejmě počítat i ty, již se pokoušeli prolomit izolaci. S ohledem na to, jak se vyvíjela válečná situace, se tento poslední faktor stával rok od roku stále důležitějším pro morálku vězňů.“²⁹ Ze strany velitelů polského odboje zase v roce 1944 přicházely žádosti o fotografie. Podle svědectví zachyceného Langbeinem, dokázal v této situaci jeden civilní pracovník propašovat do tábora fotoaparát a nechal ho doputovat až ke členům *Sonderkomanda*.³⁰ V aparátu zbýval nejspíše nepoužitý nejspíše jen zbytek filmu.

---

²⁸ Ibid., s. 160–163.

²⁹ Hermann Langbein: *La Résistance dans les camps de concentration nationaux-socialistes, 1938–1945*, Paris: Fayard 1981, s. 297 (a obecněji viz s. 297–315).

³⁰ H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 253. „Stanislaw Klodzinski do-
svědčil, že civilní polský pracovník Mordarski, jehož sklad se nacházel nedaleko,

Pořízení snímků vyžadovalo komplikovanou kolektivní hlídačskou akci. Střecha krematoria V byla záměrně poškozena, aby byli někteří členové komanda posláni esesmany opravit ji. Odtamtud mohl David Szmulewski držet hlídku: sledoval dozorce – zejména hlídače na sousedních strážních věžích –, jejichž úkolem bylo dohlížet na práci *Sonderkommando*. Aparát, schovaný na dně kýble, se dostal do rukou řeckého Žida jménem Alex – jenž dodnes nebyl identifikován a jeho příjmení zůstává neznámé – postaveného dole, před spalovacími jámami, kde měl pracovat s ostatními členy komanda.

Otrěsný paradox *temné komory*: aby mohl vytáhnout aparát z kýble, nasadit objektiv, přiblížit si jej k obličejům a pořídit první sekvenci obrazů (*obr. 3–4*), musel se fotograf schovat v plynové komoře, z níž byly sotva vytaženy – možná ještě ne všechny – její oběti. Fotograf ustupuje do temného prostoru. Šikmý úhel pohledu a temnota, v níž setrvává, jej chrání. Dodá si odvahy, pootočí se a přiblíží: druhý snímek je poněkud frontálnější a o něco více přiblížený. Tedy riskantnější. Ale zároveň, paradoxně, klidnější, zaostřenější. Jako kdyby se strach na chvíli vypařil před nutností úkolu vyrvat obraz. Na tomto obraze zřetelně vidíme každodenní práci ostatních členů komanda, totiž vyrvat mrtvolám, jež se ještě kupí na zemi, jejich poslední zdání lidskosti. Gesta žijících prozrazují tíhu mrtvol a úkol okamžitě realizovat požadovaná rozhodnutí: vytahovat, odtažovat, odhazovat. Kouř vzadu pochází ze spalovacích jam: těla uložená jako sardinky v hloubce jednoho a půl metru, praskání tuku, zápachy, kroucení lidské hmoty, vše, o čem hovoří Filip Müller, je tam, pod touto kouřovou clonou, již pro nás fotografie zachytila. Vzadu je březový lesík. Vane severní, možná severozápadní vítr.³¹ („V srpnu 1944“, vzpomíná si Primo Levi, „panovala v Osvětí velká vedra. Horký tropický vítr zvedal

---

propašoval do tábora fotoaparát. Ke členům *Sonderkommando* doputoval skrytý ve dvojitěm dně hrnce s polévkou.“ Jelikož se v Langbeinově rekonstrukci objevují určité nepřesnosti, lze se také domnívat, že aparát bylo možné získat v osvětimské „Kanadě“, tj. v onom obrovském skladišti cenností ukradených obětím.

³¹ Srov. J.-C. Pressac: *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, s. 422–424. Pressac provedl detailní rekonstrukci těchto obrazů. Upřesnil, že mezi zachycenými osobami se nachází i zády otočený příslušník SS (podstoupené riziko je tak o to zřetelnější).

3–4. Anonym (člen osvětimského Sonderkommanda): Kremace zplynovaných těl ve venkovních spalovacích jámách před plynovou komorou osvětimského krematoria V, srpen 1944. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativy č. 277–278).

mračna prachu z budov zničených leteckými nálety, vysušoval nám pot na tělech a zhušťoval nám krev v žilách.“³²)

„Neznámý fotograf“ schoval aparát – v ruce? v kýblu? v kusu svého oblečení? – a nyní se odhodlá vyjít z krematoria. Prochází podél zdi. Dvakrát zatočí doprava. Ocítá se tak na druhé, jižní straně budovy, a poté míří k březovému lesíku venku. I tam pokračuje peklo: „konvoj“ již svlečených žen se chystá vstoupit do plynové komory. Kolem stojí SS. Nelze jen tak vytáhnout aparát, tím méně pak zaostřit. „Neznámý foto-

³² P. Levi: *Potopení a záchránění*, s. 57.

graf“ narychlo pořídí dva snímky, nejspíše za chůze, a aniž by se díval (obr. 5–6). Na jednom z těchto obrazů – očividně postrádajícím pravouhlost a „správné“ nastavení – vidíme v pravém dolním rohu skupinku žen, které se zdají kráčet či čekat, až přijdou na řadu. Tři další ženy, jež vidíme více zblízka, se vydávají opačným směrem. Obraz je velmi rozmazaný. Přesto na něm lze zahlédnout profil jednoho člena *Sonderkommando*, rozeznatelného podle helmy. Na pravém okraji můžeme tušit komín krematoria IV. Druhý obraz je v podstatě abstraktní: domýšlíme si na něm vršky bříz. Fotograf otočený na jih má světlo v očích. Obraz je oslněn sluncem pronikajícím skrz větvoví.

Poté se Alex vrací ke krematoriu, nejspíše ze severní strany. Rychle předává aparát Davidu Szmulewskému, jenž dosud zůstal na střeše, aby hlídal případný pohyb SS. Celá operace netrvala více než patnáct až dvacet minut. Szmulewski navrátí

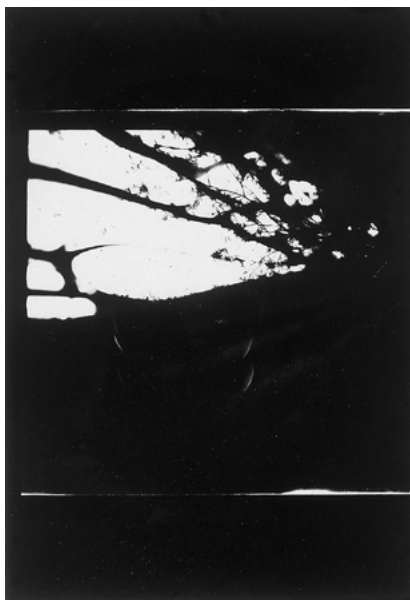
5-6. Anonym (člen osvětimského Sonderkommanda): Ženy tlačené k plynové komoře osvětimského krematoria V, srpen 1944. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativy č. 282-283).

aparát na dno kýble.³³ Film bude vyjmut z aparátu, přenesen do hlavního tábora, a nakonec vynesena z Osvětimi v tubě od zubní pasty, kam jej schová Helena Dantón, zaměstnankyně kantýny SS.³⁴ Pár dnů nato, 4. září 1944, se dostane k polskému odboji v Krakově, společně se zprávou napsanou dvěma politickými vězni, Józefem Cyrankiewiczem a Stanislawem Klodzinskim (*obr. 7*):

Naléhavé. Pošlete co nejrychleji dvě kovové role filmu pro fotoaparát 6×9. Můžeme pořídit fotky. Posíláme fotografie Březinky ukazující vězně posílané do plynové komory. Další snímek zobrazuje jed-

³³ Srov. J.-C. Pressac: *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, s. 424. Autor cituje svědectví samotného Szmulewského, přeživšího z komanda.

³⁴ Srov. H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 253.

nu z venkovních hranic, kde se spalují mrtvolky, jelikož krematorium je nedokáže pojmout všechny. Před hranicí leží mrtvolky, které na ni budou hozeny. Další fotografie ukazuje místo v lese, kde se vězeňkyně svlékají, aby se mohly domněle osprchovat. Následně budou poslány do plynové komory. Pošlete role co nejdříve. Pošlete přiložené fotografie bezodkladně Tell – domníváme se, že zvětšené fotografie mohou být poslány dále.³⁵

---

³⁵ Citováno (a přeloženo) in: Renata Boguslawska-Swiebocka – Teresa Ceglowska: *KL Auschwitz. Fotografie dokumentalne*, Warsaw: Krajowa Agencja Wydawnicza 1980, s. 18. Krycí jméno „Tell“ označuje Teresu Lasockou-Estreicherovou, krakovskou členku tajného výboru na pomoc vězňům v koncentračních táborech. Srov. též Renata Boguslawska-Swiebocka – Teresa Swiebocka: *Auschwitz in Documentary Photographs in: Auschwitz. A History in Photographs*, ed. Teresa Swiebocka, Oświęcim – Bloomington, Indianapolis – Warsaw: Auschwitz-Birkenau State Museum – Indiana University Press – Książka i Wiedza 1993, s. 42–43 a 172–176. Zde jsou upřesněna jména ostatních vězňů, již se podíleli na této operaci: Szolmo Dragon, jeho bratr Josek a Alter Szmul Fajnzylberg (známý v táboře pod jménem Stanislaw Jankowski). Podle svědectví Altera Fajnzylberga mohlo jít o aparát značky Leica (Clément Chéroux mě upozornil, že to není možné, neboť formát snímků je 6×6).

„Poslány dále [...]“ Kam dále? Jednou z hypotéz může být, že kromě polského odboje – dokonale seznámeného s masakrem Židů – měly být tyto obrazy poslány do západnější oblasti myšlení, kultury a politického rozhodování, kde mohly být takovéto věci dosud pokládány za nepředstavitelné. Čtyři fotografie vyrvané členy *Sonderkommanda* z osvětimského krematoria *V se obracejí k nepředstavitelnu a odmítají je* tím nejdrásavějším ze všech způsobů. Aby odmítli nepředstavitelno, riskovali početní lidé kolektivně smrt, ba hůře, onen typ smrti, kterým se platilo za takovéto pokusy: mučení, například onu jeho odpornou formu, kterou esesman Wilhelm Boger v žertu nazval svým „psacím strojem“.³⁶

„Poslány dále“: čtyři fotografie vyrvané z osvětimského pekla se ve skutečnosti obracejí ke dvěma rozdílným prostorům a obdobím nepředstavitelnosti. Nejprve odmítají nepředstavitelnost podněcovanou samotnou organizací „konečného řešení“. Může-li londýnský židovský odbojář – pracující tedy v kruzích, jež měly být dobře informované – přiznat, že si v tehdejší době nedokázal představit Osvětim či Treblinku,³⁷ co lze pak říci o zbytku světa? Jak ve své analýze správně poznamenala Hannah Arendt, nacisté „byli zcela přesvědčeni, že

³⁶ Srov. Hannah Arendt: *Le procès d'Auschwitz*, in: H. Arendt: *Auschwitz et Jérusalem*, Paris: Deux Temps Tierce 1997, s. 235.

³⁷ Srov. Raymond Aron: *Mémoires*, Paris: Juillard 1983, s. 176: „Co jsme my v Londýně věděli o genocidě? Pokud jde o to, čeho jsem si byl jasně vědom, byl můj obraz přibližně následující: koncentrační tábory byly kruté, řízené strážemi-trestanci rekrutovanými nikoli mezi politickými vězni, nýbrž mezi obyčejnými kriminálníky; úmrtnost tam byla vysoká, avšak plynové komory, průmyslové vraždění lidských bytostí – ne, přiznávám, že jsem si je nepředstavoval, a jelikož jsem si je nedokázal představit, nevěděl jsem o nich.“

jednou z největších šancí na úspěch jejich podniku je fakt, že nikdo zvnějšku by něčemu takovému nemohl uvěřit.³⁸ A právě toto hrozivé zjištění, totiž že informace sice někdy k veřejnosti pronikly, avšak ta „se zdráhala jim uvěřit právě pro jejich nezměrnost“, pronásledovalo Prima Leviho až do niternosti jeho nočních můr: trpět, přežít, vyprávět – a setkat se s nedůvěrou, protože je to nepředstavitelné.³⁹ Jako kdyby jistá fundamentální nespravedlnost pronásledovala přeživší i v jejich povolání svěřit.

Řada badatelů detailně analyzovala mechanismy *znepředstavitelňování* (*désimagination*), které umožnily jednomu členovi SS říci toto: „Určitě vznikne podezření, dohady, historikové budou bádát, ale nebudou mít v ruce nic jistého, protože všechny důkazy zničíme spolu s vámi. A i když třeba nějaký důkaz zůstane a některý z vás přežije, lidé řeknou, že to, co vyprávíte, je příliš obłudné, než aby vám uvěřili.“⁴⁰ „Konečné řešení“ bylo, jak víme, drženo v naprostém tajemství založeném na mlčení a potlačování informací.⁴¹ Ale jelikož podrobnosti o vyhlazování začaly prosakovat „téměř od počátku masakrů“,⁴² bylo třeba mlčení recipročně doplnit diskursem: rétorikou, lžemi – celou strategií používání slov, již Hannah Arendt v roce 1942 definovala jako „ďáblovu výřečnost“.⁴³

Čtyři fotografie vyrvané z Osvětlemi členy *Sonderkommando* byly tedy také čtyřmi *odmítnutími* vyrvanými světu, který nacisté chtěli zahalit temnotou, tedy zanechat jej bez slov a bez obrazů. Všechny analýzy koncentráčnického vesmíru se již dlouho shodují na následujícím faktu: tábory byly laboratorii, experimentálními stroji na *všeobecný zánik*. *Žánik psýché*

³⁸ Hannah Arendt: Les techniques de la science sociale et l'étude des camps de concentration, in: H. Arendt: *Auschwitz et Jérusalem*, s. 207.

³⁹ P. Levi: *Potopení a záchránění*, s. 5–6. Srov. též vyprávění Moché-le-Bedeaua, jež stojí v úvodu knihy: Elie Wiesel: *Noc*, přel. Alena Bláhová, Voznice: Leda 2021, s. 10–11.

⁴⁰ Svědectví Simona Wiesenthala, citované in: P. Levi: *Potopení a záchránění*, s. 5.

⁴¹ Srov. Walter Laqueur: *Le Terrifiant Secret. La „Solution finale“ et l'information étouffée*, Paris: Gallimard 1981. *Qui savait quoi? L'extermination des juifs, 1941–1945*, ed. Stéphane Courtois – Adam Rayski, Paris: La Découverte 1987, s. 7–16 („Stratégie du secret, stratégie de l'information“).

⁴² W. Laqueur: *Le Terrifiant Secret*, s. 238.

⁴³ Hannah Arendt: L'éloquence du diable, in: H. Arendt: *Auschwitz et Jérusalem*, s. 33–34.

a rozpad sociálních vztahů, jež velmi brzy – od roku 1943 – analyzoval Bruno Bettelheim, sotva vyvážnuvší z desetiměsíčního pobytu v Buchenwaldu a Dachau: „Koncentrační tábor byl laboratoří, v níž se gestapo naučilo rozložit autonomní strukturu jednotlivců [a] rozdrtit soukromý odpor.“⁴⁴ V roce 1950 hovořila Hannah Arendt o táborech jako o „laboratořích produkujících zkušenost naprosté dominance [...], kterýžto cíl byl dosažitelný pouze v extrémních podmínkách člověkem vyrobeného pekla.“⁴⁵

Peklo vyrobené lidmi také za účelem *zániku jazyka* jejich obětí. „Kde se páchá násilí na člověku, páchá se i na jazyku,“ píše Primo Levi.⁴⁶ Bylo zde ticho vynucené samotnou izolací. Byl zde táborový žargon a jeho hrozivé účinky.⁴⁷ Bylo zde zvrácené zneužívání německého jazyka, a tedy i kultury.⁴⁸ A bylo zde konečně lhaní, ustavičné lhaní slov pronášených nacisty: pomysleme na nevinnost výrazu *Shutzstaffel*, jež se zkracuje na *SS*, a který označuje „ochranu“, ukrytí do „bezpečí“, „záštitu“ (*Schutz*). pomysleme na neutrálnost adjektiva *sonder* – jež znamená „oddělené“, „jedinečné“, „zvláštní“, potažmo „podivné“ či „bizarní“ – ve výrazech jako je *Sonderbehandlung*, „zvláštní zacházení“ (ve skutečnosti usmrcení plynem), *Sonderbau*, „zvláštní budova“ (ve skutečnosti táborový nevěstinec, vyhrazený „privilegovaným“) a, samozřejmě, *Sonderkommando*. Když uprostřed tohoto šifrovaného jazyka označil příslušník *SS* nějakou věc tím, čím doopravdy byla – například když osvětimská administrativa nechala ve zprávě z 2. března 1943 zaznít výraz *Gaskammer*, „plynová komora“ –, je třeba to pokládat za opravdový lapsus.

---

⁴⁴ Bruno Bettelheim: Comportement individuel et comportement de masse dans les situations extrêmes, in: *Survivre*, ed. Bruno Bettelheim – Théo Carlier, Paris: Laffont 1979 (vyd. 1989), s. 70 a 109.

⁴⁵ H. Arendt: Les techniques de la science sociale et l'étude des camps de concentration, s. 212. Zachránění často popisovali tábory jako „laboratoře“: srov. P. Levi: *Je-li toto člověk*, s. 80. David Rousset: *L'Univers concentrationnaire*, Paris: Les Éditions de Minuit 1965, s. 107–111. Srov. též obecněji studii Wolfgang Sofsky: *L'Organisation de la terreur: les camps de concentration*, Paris: Calmann-Lévy, 1995.

⁴⁶ P. Levi: *Potopení a zachránění*, s. 71.

⁴⁷ Srov. H. Langbein: *Hommes et femmes à Auschwitz*, s. 11–17.

⁴⁸ Srov. Victor Klemperer: *LTI, la langue du IIIe Reich. Carnets d'un philologue*, Paris: Albin Michel, 1996.

To, co slova chtěla zatemnit, byl samozřejmě *zánik bytostí* naprogramovaný touto ohromnou „laboratoří“. Vraždit nestačilo: neboť mrtví nebyli z pohledu „konečného řešení“ nikdy dostatečně „zaniklí“. Snahy nacistů šly mnohem dále než k pouhému odepření hrobu – z nějž antika učinila vrcholnou urážku mrtvého – svým obětem: usilovali, ať už racionálně či iracionálně, o to, aby „nezanechali žádnou stopu“, aby *nechali zaniknout všechny zbytky* ... To vysvětluje např. choromyslnost *Akce 1005*, při níž SS nechaly vykopat – svými oběti, samozřejmě – stovky tisíc mrtvol zakopaných v masových hrobech, a to proto, aby byly spáleny a jejich popel rozprášen (či znovu zakopán) v přírodě.⁴⁹

Konec „konečného řešení“ – ve všech významech slova „konec“ (*fin*): jeho cíl, poslední etapa, ale také přerušeni vojenskou porážkou nacistů – postavil nacisty před nový úkol: zařídit *zánik nástrojů zániku*. Tak bylo v lednu 1945 zničeno samotnými SS krematorium V, k čemuž bylo třeba ne méně než devíti výbušnin, z nichž jedna obzvláště silná byla umístěna v žáruvzdorných pecích.⁵⁰ Další způsob, jak učinit Osvětím nepředstavitelnou. Po osvobození bylo možné vydat se na místa, odkud byly před několika měsíci vyrvány ony čtyři obrazy – a nevidět nic než ruiny, zdevastované scenérie, různá „ne-místa“ (*obr. 8*).⁵¹

---

⁴⁹ Srov. zejména L. Poliakov: *Auschwitz*, s. 49–52. Srov. též, mezi jinými příklady, Ytzhak Arad: Treblinka, in: *La Déportation. Le système concentrationnaire nazi*, ed. François Bédarida – Laurent Gervereau, Nanterre: BDIC 1995, s. 154: „Na přelomu února a března 1943 navštívil Heinrich Himmler Treblinku. V návaznosti na tuto návštěvu a v souladu s jeho příkazy byla započata operace, jejímž cílem bylo spálit mrtvolky obětí. Masové hroby byly znovuotevřeny a mrtvolky z nich byly vytaženy, aby se mohly spálit v obrovských ohních („hranicích“). Kostí byly roztlučeny a znovu zakopány ve stejných jámách společně s popelem. Toto pálení mrtvol za účelem nechat zaniknout stopy vražd pokračovalo až do července 1943.“ K této epizodě srov. technické a nesnesitelné svědectví člena SS Franze Suhomela, zachycené in: C. Lanzmann: *Šoa*, s. 62–69. Je zde upřesněno, že *Sonderkommando* bylo v Treblince střídané – tj. vražděné – každý den.

⁵⁰ Srov. J.-C. Pressac: *Auschwitz: Technique and Operation of the Gas Chambers*, s. 390–391.

⁵¹ O to cennější je z tohoto důvodu striktně *archeologický* přístup prací Jeana-Clauda Pressaca, jemuž vzdává poctu Pierre Vidal-Naquet: Sur une interprétation du grand massacre: Arno Mayer et la „solution finale“, in: P. Vidal-Naquet: *Les Juifs, la mémoire et le présent*, Paris: La Découverte 1991, s. 262–266. K otázce „zruinovaného“ místa a jeho (rovněž archeologic-

8. Anonym (ruský): Ruiny osvětimského krematoria V, 1945–1946. Oświęcim, Auschwitz-Birkenau State Museum (negativ č. 908).

Filip Müller navíc upřesnil, že krematorium V pokračovalo ve „spalování těl mrtvých vězňů z hlavního tábora“ i ve chvíli, kdy již bylo plynování Židů přerušeno. Poté museli členové *Sonderkommanda* „za přísného dozoru pálit [...] dokumenty vězňů, kartotéky, úmrtní listy, obžalovací spisy a další podobné papíry.“⁵² Společně s nástroji zániku bylo totiž třeba *nechat zaniknout archivy, paměť zániku*. Další ze způsobů, jak ji znovu a napořád udržovat ve stavu nepředstavitelnosti.

Goebbelsův diskurs, jež v roce 1942 vyjádřila Hannah Arendt ústředním motivem „Nebude se pronášet kadiš“⁵³ – čili zavraždíme vás a nezanecháme žádný pozůstatek ani vzpomínku –, a systematické ničení archivů samotnými příslušníky SS na konci války jsou v dokonalém souladu. „Zapomínat na vyhlazení je součástí vyhlazení,“ vskutku.⁵⁴ Nacisté bezpochyby

---

kého) využití ve filmu *Šoa* srov. Georges Didi-Huberman: *Le lieu malgré tout*, in: G. Didi-Huberman: *Phasmes. Essais sur l'apparition*, Paris: Les Éditions de Minuit 1998, s. 228–242.

⁵² F. Müller: *Sonderbehandlung neboli zvláštní zacházení*, s. 191, 193 (překlad upraven).

⁵³ Hannah Arendt: *On ne pronocera pas le kaddish*, in: H. Arendt: *Auschwitz et Jérusalem*, s. 39–41.

⁵⁴ Jean-Luc Godard: *Příběh(y) filmu*, přel. Miloš Fryš, Příbram: Camera obscura 2006, s. 50.

věřili, že činí Židy, stejně jako jejich zničení, neviditelnými. Vynaložili na to tolik úsilí, že mnoho z jejich obětí si to myslelo také, a mnozí se tak domnívají dodnes.⁵⁵ Avšak „rozum v dějinách“ je pokaždé popírán – ať už jakkoli minoritně, roztroušeně, nevědomě či zoufale – několika jedinečnými fakty, které jsou pro paměť tím nejcennějším: tím, co si může představit. Archivy šoa bezpochyby vytyčují teritorium neúplně, zachráněné, fragmentární – ale toto teritorium přesto existuje.⁵⁶

* * *

Fotografie z tohoto úhlu pohledu vykazuje zvláštní schopnost – doloženou některými více či méně známými příklady⁵⁷ – zarazit i ty nejdivočejší destruktivní snahy. Technicky je tak jednoduché pořídit fotku. A můžeme to činit z mnoha různých důvodů, dobrých i špatných, veřejných i soukromých, přiznaných či nikoli, stejně jako lze fotografií aktivně pokračovat v násilí či proti němu naopak protestovat atd. Prostý kousek filmu – tak drobný, že jej lze schovat v tubě od zubní pasty – může dát vzniknout neomezenému počtu kopií, vyvolání a zvětšení ve

⁵⁵ Srov. zoufalé svědectví židovského historika Itzhaka Schipperera učiněné těsně před jeho deportací do Majdanku: „Dějiny jsou zpravidla psány vítězi. Vše, co víme o zavražděných národech, sestává z toho, co o nich chtěli říci jejich vražedci. Dosáhnou-li naši nepřátelé vítězství, budou-li to oni, kdo napíše dějiny této války, [...] pak se také budou moci rozhodnout vygumovat nás beze zbytku z paměti světa, jako kdybychom nikdy neexistovali.“ Citováno in: Rachel Ertel: *Dans la langue de personne. Poésie yiddish de l'anéantissement*, Paris: Le Seuil 1993, s. 23. Srov. též hlavní teze textu Shoshana Felman: *À l'âge du témoignage: Shoah* de Claude Lanzmann, in: *Au sujet de Shoah, le film de Claude Lanzmann*, Paris: Belin 1990, s. 55–145.

⁵⁶ Díky němu pak mohla, kromě jiných, vzniknout Hilbergova precizní rekonstrukce mechanismů vyhlazování popsaná v jeho hlavním díle: Raul Hilberg: *La Destruction des juifs d'Europe*, Paris: Fayart 1991. Srov. nedávnou publikaci Les Archives de la Shoah, ed. Jacques Fredj, Paris: CDJC-L'Harmattan 1998.

⁵⁷ Viz důležitou bibliografii in: Ute Wrocklage: *Fotografie und Holocaust. Annotierte Bibliographie*, Frankfurt a/M: Fritz Bauer Institut 1998. Srov. i následující významné studie: *Auschwitz. A History in Photographs*. Sybil Milton: *Images of the Holocaust, Holocaust and Génocide Studies*, I, č. 1, s. 27–61, a č. 2 (1986), s. 193–216. Detlef Hoffmann: *Fotografierte Lager. Überlegungen zu einer Fotogeschichte deutscher Konzentrationslager*, *Fotogeschichte*, č. 54 (1994), s. 3–20. Je třeba upozornit i na výjimečný případ „osvětivského alba“: Peter Hellman: *L'Album d'Auschwitz. D'après un album découvert par Lili Meier, survivante du camp de concentration*, Paris: Le Seuil 1983.

všech formátech. Fotografie je spřízněna s obrazem a pamětí: disponuje tedy jejich eminentní *epidemickou silou*.⁵⁸ Z toho důvodu bylo stejně obtížné ji vymýt z Osvětimi jako zničit paměť v tělech vězňů.

„Rozum v dějinách“? To je státní tajemství nařízené v místě masového vyhlazování. To je striktní zákaz fotografování ohromná zneužití moci, jichž se dopustily *Einsatzgruppen* v roce 1941.⁵⁹ To jsou plakáty vylepené v okolí tábora: „*Fotografieren verboten! Zákaz vstupu! Budete zastřeleni [sic] bez upozornění! Zákaz fotografování!*“⁶⁰ To je oběžník osvětimského komandanta Rudolfa Hösse s datem 2. února 1943: „Znovu upozorňuji, že je zakázáno fotografování v okolí tábora. Ti, kdo se nebudou řídit tímto nařízením, budou přísně potrestáni.“⁶¹

Avšak zakázat, to bylo totéž jako chtít zarazit epidemii obrazů, která již vypukla a nemohla se zastavit: její dynamika se zdá být tak suverénní jako dynamika nevědomé touhy. Lest obrazu proti rozumu v dějinách: všude cirkulovaly fotografie – tyto obrazy *navzdory všemu* –, a to z těch lepších i horších důvodů. V prvé řadě zde jsou otřesné snímky masakrů, jichž se dopustily *Einsatzgruppen*, obrazy pořízené zpravidla samotnými vrahy.⁶² Rudolf Höss zase neváhal – i navzdory vlastnímu oběžníku – nabídnout ministru spravedlnosti Ottovi Thierackovi album fotografií pořízených v osvětimském táboře.⁶³ Na jedné straně se toto užití fotografie pohybovalo na hranici (soukromé) pornografie vražd. Na druhé straně byla nacistická administrativa natolik zvyklá – s hrdostí a jistým druhem byrokratického

---

⁵⁸ Srov. Georges: Didi-Huberman, *Mémoire de la peste. Le fléau d'imaginer*, Paris: Christian Bourgois 1983.

⁵⁹ Srov. R. Hilberg: *La Destruction des juifs d'Europe*, s. 280. Autor cituje vícero zdrojů, mezi nimi dopis z 12. listopadu 1941, kde Heydrich osobně „zakazuje svým mužům pořizovat fotografie. Co se týče ‚oficiálních‘ snímků, měly být filmy poslány coby ‚tajemství Říše‘ (*Geheime Reichsache*) na RSHA IV-A-1. Heydrich rovněž nařídil velitelům posádkové policie prozkoumat všechny fotografie, které mohly cirkulovat v jejich okrsku.“

⁶⁰ Nápisy na varovném panelu umístěném u tábora Natzweiler.

⁶¹ Citováno in: R. Boguslawska-Swiebocka – T. Ceglowska: *KL Auschwitz. Fotografie dokumentalne*, s. 17.

⁶² Srov. nedávnou výstavu *Vernichtungskrieg: Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*, Hamburg: Hamburger Edition 1996 [nové revidované vydání vyšlo tamtéž v roce 2002].

⁶³ Srov. R. Hilberg: *La Destruction des juifs d'Europe*, s. 834.

narcismu – pořizovat záznamy, že měla sklon zapisovat a fotografovat vše, co se v táboře dělo, přestože plynování Židů zůstávalo „státním tajemstvím“.

V Osvětimi fungovala ne jedna, nýbrž hned dvě fotografické laboratoře. Na takovém místě se to zdá ohromující. Ale od tak komplexní metropole, jakou byla Osvětim – byť se jednalo o metropoli usmrcování a zániku milionů bytostí –, je třeba očekávat cokoli. V první laboratoři, přiřazené k „výzvědné službě“ (*Erkennungsdienst*), ustavičně pracovalo pod vedením esesmanů Bernhadta Waltera a Ernsta Hofmanna deset až dvanáct vězňů, což naznačuje, že zde docházelo k intenzivní produkci obrazů, především pak identifikačních portrétů politických vězňů. Snímky poprav, mučení či spálených těl byly vyvolávány a zhotovovány samotnými SS. Druhá a menší laboratoř patřila ke „stavební kanceláři“ (*Zentralbauleitung*) a po svém otevření na konci roku 1941 či na začátku nadcházejícího roku byla řízena příslušníkem SS Dietrichem Kamannem, který založil celý fotografický archiv zachycující vybavení tábora.⁶⁴ Nesmíme rovněž zapomínat na celou „medicínskou“ ikonografii oblundných experimentů, které se svými pomocníky prováděl Josef Mengele na osvětimských ženách, mužích a dětech.⁶⁵

Když ke konci války nacisté hromadně pálili všechny archivy, vězni, kteří jim sloužili jako otroci pro tuto práci, využili obecného zmatku k tomu, aby zachránili – odnesli, schovali, roztrousili – tolik obrazů, kolik dokázali. Kolem čtyřiceti tisíc snímků dnes zbývá z této dokumentace Osvětimi, a to přesto, že byla systematicky zničena – což vypovídá mnohé o pravděpodobně obrovském rozsahu ikonografie, již byly v době fungování tábora plně šanony.⁶⁶

---

⁶⁴ Srov. R. Boguslawska-Swiebocka – T. Ceglowska: Auschwitz in Documentary Photographs, s. 35–42. Ute Wrocklage: Architektur zur „Vernichtung durch Arbeit“. Das Album der „Bauleitung d. Waffen-SS u. Polizei K.L. Auschwitz“, *Fotogeschichte*, č. 54, 1994, s. 31–43. Tento archiv *Bauleitung* je hlavním zdrojem prací J.-C. Pressac: *Auschwitz: Technique and Opération of the Gas Chambers* aj.-C. Pressac: *Les Crématoires d'Auschwitz*. Je třeba upřesnit, že mezi čtyřiceti tisíci dochovaných snímků je třicet devět tisíc fotografií identifikačních.

⁶⁵ Srov. Robert J. Lifton: *Les Médecins nazis. Le meurtre médical et la psychologie du génocide*, Paris: Laffont 1989, s. 320–322, 397–403.

⁶⁶ Srov. R. Boguslawska-Swiebocka a T. Ceglowska: *KL Auschwitz. Fotografie dokumentalne*, s. 18. Autorky citují svědectví Bronislawa Jureczeka: „Téměř na po-

Stačí jedinkrát obrátit pohled k tomuto *zbytku obrazů*, této era-
tické sbírce *obrazů navzdory všemu*, abychom pocítili, že již není
možné hovořit o Osvětimi v absolutních termínech – obyčejně
dobře míněných, zdánlivě filosofických, ve skutečnosti však
pramenících z lenosti⁶⁷ – „nevyslovitelného“ a „nepředstavi-
telného“. Čtyři fotografie pořízené v srpnu 1944 členy *Son-
derkommanda* se obracejí k nepředstavitelnosti, jež je dnes tak
často připisována šoa – toť druhé období nepředstavitelnosti,
kterou tyto obrazy tragicky odmítají. Osvětim byla prohlašo-
vána za *nemyslitelnou*. Avšak Hannah Arendt správně ukázala, že
právě tam, kde se myšlení zadržává, musíme v myšlení vytrvat
či mu spíše dát nový směr. Osvětim přesahuje veškeré stávající
právní myšlení i samotné pojmy viny a spravedlnosti? Je tedy
třeba znovu promyslet celou politologii a právo.⁶⁸ Osvětim
překračuje veškeré dosavadní politické myšlení, ba veškerou
antropologii? Je tedy třeba od základu přepracovat humanitní
vědy jako takové.⁶⁹

Historik zaujímá v tomto úkolu samozřejmě hlavní roli.
Nemůže, nesmí „připustit, abychom se zbavili problému, před

---

slední chvíli nám nařídili spálit v keramických kamnech v dílně všechny negativy
a zhotovené snímky, jež se nacházely v budově *Erkennungsdienst*. Nejprve přišel
na řadu fotografický papír a fotografie ponořené ve vodní lázni, následně pak
celá zásoba vyvolaných snímků a negativů. Jelikož jsme do kamen vložili takové
množství materiálu, kouř neměl kudy unikat. Když jsme zapálili oheň, byli jsme
přesvědčeni, že vzplála jen část fotografií a negativů, totiž ty, které se nachá-
zely nejbliže ke dvířkům pece, a že poté oheň kvůli nedostatku vzduchu uhasl.
[...] Pod záminkou, že máme naspěch, jsem pak záměrně roztrousil část snímků
a negativů po různých místnostech dílny. Bylo mi při pohledu na toto překotné
vyklízení jasné, že nikdo nemá čas všechno odnést a že se tedy něco zachrání.”

⁶⁷ Srov. A. Wiewiorka: *Déportation et génocide*, s. 165. „V záležitostech dějin se po-
jem nevysvětlitelného jeví jako projev lenosti. Zprošťuje totiž historika jeho úkolu,
jenž spočívá právě ve čtení svědectví deportovaných, v prozkoumávání tohoto
hlavního pramene dějin deportací, a to včetně ticha, jež obsahuje“ – k čemuž
bych dodal: včetně obrazů, jež obsahuje.

⁶⁸ Srov. Hannah Arendt: *L'image de l'enfer*, in: H. Arendt: *Auschwitz et Jérusalem*,
s. 152. H. Arendt: *Le procès d'Auschwitz*, s. 233–259. Tyto úvahy jsou převzaty z:
Giorgio Agamben: *Co je tábor?*, in: G. Agamben: *Prostředky bez účelu*, přel. Na-
děžda Bonaventurová, Praha: SLON 2003, s. 35–44.

⁶⁹ Srov. H. Arendt: *L'image de l'enfer*, s. 152–153. H. Arendt: *Les techniques de la
science sociale et l'étude des camps de concentration*, s. 203–219.

něž nás staví genocida Židů, tím, že jej odkážeme do oblasti nemyslitelného. [Genocida] byla vymyšlena, a byla tedy myslitelná.⁷⁰ Tímto směrem vede i Primo Levi svou kritiku spekulací o „nekomunikovatelnosti“ koncentračnického svědectví.⁷¹ Sama existence a možnost takového svědectví – jeho *vyslovení navzdory všemu* – odmítají onu krásnou a do sebe uzavřenou myšlenku *nevyslovitelné* Osvětími. Svědectví nás zve do samotného jádra promluvy a zavazuje nás k tomu, abychom s ním pracovali: tvrdá práce, neboť vychází z popisu smrti při díle i se všemi neartikulovanými výkřiky a tichem, které k tomu patří.⁷² Hovořit o Osvětími pomocí pojmu nevyslovitelnosti, to neznamena se k Osvětími přibližovat, nýbrž naopak se od ní vzdalovat a sklouzávat k něčemu, co Giorgio Agamben velmi přesně určil jako mystickou adoraci a nevědomé opakování samotného nacistického *arcanum*.⁷³

S obrazy je ovšem třeba, se vši teoretickou přísností, nakládat tak, jak již nakládáme – bezpochyby s menšími obtížemi (díky Foucaultově pomoci) – s jazykem. Neboť v každém vznikajícím svědectví, v každém aktu paměti jsou jazyk a obraz neoddělitelně spojeny a bez ustání vzájemně doplňují své meze-ry: obraz přichází často tam, kde se zdá selhávat slovo, slovo

⁷⁰ Pierre Vidal-Naquet: Préface in: Geneviève Decrop, *Des camps au génocide: la politique de l'impensable*, Grenoble: Presses universitaires 1995, s. 7.

⁷¹ P. Levi: *Potopení a záchránění*, s. 64–76. K Leviho – přehnané – kritice „temnosti“ Paula Celana viz Enzo Traverso: *L'Histoire déchirée. Essai sur Auschwitz et les intellectuels*, Paris: Le Cerf 1997, s. 153. Claude Mouchard: „Ici“? „Maintenant“? Témoignages et œuvres, in: *La Shoah. Témoignages, savoirs, œuvres*, ed. Claude Mouchard – Annette Wieviorka, Saint Denis: Presses universitaires de Vincennes-Cercil 1999, s. 225–260. Françoise Carasso: Primo Levi, le parti pris de la clarté, in: *La Shoah. Témoignages, savoirs, œuvres*, s. 271–281.

⁷² K otázce svědectví srov. A. Wieviorka: *Déportation et génocide*, s. 161–166. Annette Wieviorka: *L'Ère du témoin*, Paris: Plon 1998.

⁷³ Srov. G. Agamben: *Ce qui reste d'Auschwitz*, s. 38–40 a 206. „Ale proč nevyslovitelná? Proč udělit vyhlazování prestiž mystiky? [...] Říci, že je Osvětím ‚nevyslovitelná‘ či ‚nepochopitelná‘, to znamená oddat se *euphèmein*, tichému adorování, jakým se uctívá nějaký bůh [...] Z toho důvodu by ti, kteří dnes zastávají názor, že Osvětím zůstává nevyslovitelná, měli být ve svých výrocih opatrnější. Chtějí-li říci, že Osvětím byla jedinečnou událostí a že v konfrontaci s ní musí svědek podrobit každé ze svých slov zkoušce nemožnosti vypovídat, pak mají pravdu. Avšak když jedinečně ztotožňují s nevyslovitelným a z Osvětími činí skutečnost zcela separovanou od jazyka [...], pak nevědomě opakují gesto nacistů a skryté podporují *arcanum imperii*.“

přichází často tam, kde se zdá selhávat představitivost. „Pravda“ Osvětími, má-li toto spojení vůbec nějaký smysl, není o nic více ani méně *nepředstavitelná* než nevyslovitelná.⁷⁴ Vzduchuje-li hrůza táborů představitivosti, jak nezbytný je pro nás *každý obraz* vyrvaný z takovéto zkušenosti! Funguje-li teror táborů jako stroj na všeobecný zánik (*disparition*), jak nezbytný je pro nás *každý výjev* (*apparition*) – ať už sebevíce zlomkový, sebeobtěžněji pozorovatelný a interpretovatelný –, jež nám vizuálně představuje alespoň jediné kolečko v tomto stroji!⁷⁵

Diskurs nepředstavitelnosti zahrnuje dva odlišné a přísně symetrické režimy. První vychází z *estetismu*, jenž má sklon neuznávat dějiny s jejich konkrétními singularitami. Druhý vychází z *historicismu*, jenž má sklon neuznávat obraz s jeho formálními specifiky. Příkladů je plno. Vidíme zejména, že některá důležitá umělecká díla podnítila své komentátory k nevhodným zobecněním o „neviditelnosti“ genocidy. V této souvislosti sloužily formální volby v Lanzmannově filmu *Šoa* jako alibi pro celý diskurs – morální právě tak jako estetický – o tom, co je nereprezentovatelné, neznázornitelné, neviditelné a nepředstavitelné [...]⁷⁶ Tyto formální volby byly ovšem

---

⁷⁴ Zde podle mě naráží důležité úvahy Giorgia Agambena na svou mez: „Pravda [...] je nepředstavitelná. [...] pohled muslimanů se řídil dosud neslychaným scénářem a lidské oko jej nedokáže snést.“ *Ibid.*, s. 11, 62. Hovořit takto znamená mj. ignorovat celou fotografickou tvorbu Érica Schwaba. Coby Žid polapený Němci a uniknuvší po šesti týdnech z internace, následoval Schwab v roce 1945 postup americké armády, jež odhalila (kromě jiných) tábory Buchenwald a Dachau. Dosud nevěděl, co se stalo s jeho vlastní matkou, jež byla deportována do Terezína. Právě za těchto okolností pořídil snímky – očividně empatické a každopádně nezapomenutelné – „musulmanů“, těchto žijících mrtvol. Dokázal *snést pohled* na ně a viděl v nich bezpochyby svůj vlastní osud i osud svých blízkých. Za tyto informace o Schwabovi, stejně jako za některé další v tomto textu, vděčím pozoruhodné přípravné práci Clémenta Chérouxe pro výstavu *Mémoire des camps. Photographies des camps de concentration et d'extermination nazis (1933–1999)*, Paris: Marval 2001. Srdečně mu za ně děkuji.

⁷⁵ V této souvislosti napsal Serge Klarsfeld následující slova o *Osvětimském albu*: „Když jsem jim [tj. vedoucím památníku Jad Vašem] v roce 1980 daroval toto album nalezené u bývalého vězně, řekl jsem jim toto: Jednoho vzdáleného dne bude album podobně vzácné jako Rukopisy od Mrtvého moře, neboť obsahuje jediné autentické fotografie Židů přijíždějících do koncentračního tábora.“ Serge Klarsfeld: *À la recherche du témoignage authentique*, in: *La Shoah. Témoignages, savoirs, œuvres*, s. 50.

⁷⁶ Srov. zejména Gertrud Koch: *Transformations esthétiques dans la représentation de l'inimaginable*, in: *Au sujet de Shoah*, s. 157–166 („[...] [Lanzmann] odmí-

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy *Obrazy navzdory všemu*. Pokud se Vám ukáзка líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.